

NIKOH SHARTNOMASINING HUQUQIY AHAMIYATI VA O'ZBEKISTON AMALIYOTIDA UNI QO'LLASH ISTIQBOLLARI

Sarsenbaeva Ellada Tengelbaevna

Qoraqalpoq davlat universiteti Yuridika fakulteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15544625>

Annotatsiya

Maqolada O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida nikoh shartnomasining huquqiy maqomi, uning mulkiy munosabatlarni tartibga solishdagi ahamiyati, mazmuniga qo'yiladigan cheklovlar hamda amaliyotda qo'llanilishi bilan bog'liq muammolar va istiqbollar tahlil qilinadi. Oila kodeksi normalari, ilmiy adabiyotlar va mavjud statistik ma'lumotlarga asoslaniladi. Qonunchilikda ushbu institutning mavjudligiga qaramay, amaliyotda kam qo'llanilishi sabablari va uni kengaytirish yo'llari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: nikoh shartnomasi, oila huquqi, mulkiy munosabatlar, er-xotin mulki, o'zbekiston respublikasi oila kodeksi, notarial tasdiqlash, mulkiy rejim, huquqiy ahamiyat, qo'llash amaliyoti, huquqiy madaniyat.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida mulkiy munosabatlarning murakkablashuvi, tadbirkorlik faoliyatining rivojlanishi oiladagi mulkiy masalalarni tartibga solishning yangi mexanizmlarini joriy etishni taqozo etmoqda. Shu nuqtai nazardan, O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksida (OK) mustahkamlangan nikoh shartnomasi instituti alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu institut O'zbekiston huquq tizimi uchun nisbatan yangi bo'lib, 1998 yilda qabul qilingan Oila kodeksi bilan kiritilgan. Nikoh shartnomasi er-xotinning mulkiy huquq va majburiyatlarini o'zaro kelishuv asosida belgilash imkonini berib, kelajakda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan nizolarning, ayniqsa, nikohdan ajralish holatlarida mulk taqsimoti bilan bog'liq kelishmovchiliklarning oldini olishga xizmat qilishi mumkin. Mazkur maqolaning maqsadi nikoh shartnomasining huquqiy mohiyatini ochib berish, O'zbekiston amaliyotidagi o'rni va qo'llanilish istiqbollarini tahlil qilishdan iborat. Buning uchun nikoh shartnomasiga oid qonunchilik normalari, uning amaliyotdagi qo'llanilish holati, olimlarning fikrlari o'rganiladi va qo'llashni kengaytirish bo'yicha takliflar ko'rib chiqiladi.

I. Nikoh shartnomasi: huquqiy ta'rifi, shakli va tuzish tartibi

O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksining 29-moddasiga ko'ra, nikohlanuvchi shaxslarning yoki er va xotinning nikohda bo'lgan davrida va (yoki) er va xotin nikohdan ajratilgan taqdirda ularning mulkiy huquq hamda majburiyatlarini belgilovchi kelishuvi nikoh shartnomasi deb hisoblanadi. Ushbu shartnoma nikoh davlat ro'yxatiga olinguniga qadar ham, shuningdek nikoh davrida ham tuzilishi mumkin. Agar shartnoma nikoh qayd etilgunga qadar

tuzilgan bo'lsa, u nikoh davlat ro'yxatiga olingan kundan boshlab kuchga kiradi. Qonunchilik nikoh shartnomasining shakliga qat'iy talab qo'yadi: u yozma shaklda tuzilishi va majburiy tartibda notarial tasdiqlanishi lozim. Muhim jihati shundaki, nikoh shartnomasini notarial tasdiqlash uchun davlat boji undirilmaydi. Bu qoida, nazariy jihatdan, shartnoma tuzishni rag'batlantirishi kerak bo'lsa-da, amaliyotda buning aksi kuzatilmoqda.

II. Tartibga solinadigan mulkiy munosabatlar doirasi

Nikoh shartnomasi er-xotiga o'z mulkiy munosabatlarini tartibga solishda keng imkoniyatlar beradi. OKning 31-moddasiga muvofiq, ular shartnoma orqali qonunda belgilangan er-xotinning umumiy birgalikdagi mulki rejimini (OK 23-moddada) o'zgartirishlari mumkin. Ya'ni, er-xotin o'zlarining barcha mol-mulkiga, uning ayrim turlariga yoxud har birining alohida mol-mulkiga nisbatan birgalikdagi, ulushli yoki alohida egalik qilish tartibini o'rnatishga haqlidir. Shartnoma nafaqat er-xotinning mavjud mol-mulkiga, balki kelajakda orttiriladigan mol-mulkka nisbatan ham tuzilishi mumkin.

Shartnomada nazarda tutilgan huquq va majburiyatlar muayyan muddat bilan cheklanishi yoki muayyan shart-sharoitning yuzaga kelishi yoxud kelmasligiga bog'liq qilib qo'yilishi ham mumkin. Bu qoidalar er-xotiga o'z moliyaviy kelajagini individual ehtiyojlaridan kelib chiqib rejalashtirish imkonini beradi.

Nikoh shartnomasining mazmuniga oid cheklovlar erkinlik tamoyiliga qaramasdan, qonunchilik tomonidan jiddiy tarzda belgilangan. Bu cheklovlar, asosan, er-xotinning va ularning farzandlarining huquqlarini himoya qilish, shuningdek, oila qonunchiligining asosiy tamoyillariga rioya etilishini ta'minlashga qaratilgan. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 31-moddasi, 5-qismi quyidagi cheklovlarni nazarda tutadi:

1. Er-xotinning huquq layoqati yoki muomala layoqatini cheklash.
2. O'z huquqlarini himoya qilish uchun sudga murojaat qilish huquqini cheklash.
3. Er-xotin o'rtasidagi shaxsiy nomulkiy munosabatlarni tartibga solish.
4. Er-xotinning bolalarga nisbatan huquq va majburiyatlarini tartibga solish.
5. Mehnatga layoqatsiz, yordamga muhtoj urning (yoki xotinning) ta'minot olish huquqini cheklash.
6. Er-xotindan birini o'ta noqulay ahvolga solib qo'yuvchi shartlar belgilash.

7. Oila qonunchiligining umum e'tirof etilgan tamoyil va normalariga zid keluvchi shartlar.

Ushbu cheklovlarga rioya etmaslik nikoh shartnomasining sud tomonidan to'la yoki qisman haqiqiy emas deb topilishiga asos bo'ladi (OK 33-modda). Bu normalar shartnoma tuzishda erkinlik va adolat tamoyillari o'rtasidagi muvozanatni ta'minlaydi.

III. O'zbekiston amaliyoti: qo'llanilish darajasi va sabablari

Qonunchilikda 1998 yildan beri mavjud bo'lishiga qaramay, nikoh shartnomasi O'zbekiston amaliyotida juda kam qo'llaniladi. Mavjud cheklangan ma'lumotlarga ko'ra, masalan, 2018 yilda respublika bo'yicha notarial idoralarda atigi 219 ta nikoh shartnomasi tasdiqlangan [5]. Holbuki, shu yili 311 mingdan ortiq nikoh qayd etilgan. Keyingi yillar uchun rasmiy statistika mavjud emasligi tendensiyalarni baholashni qiyinlashtiradi, ammo ilmiy manbalar [4] va ekspertlar fikri uning hali ham ommalashmaganini ko'rsatadi.

Buning asosiy sabablari sifatida quyidagilar ko'rsatiladi:

- **Huquqiy ong va xabardorlikning pastligi:** Aholining aksariyat qismi nikoh shartnomasining mohiyati, afzalliklari va huquqiy oqibatlari haqida yetarli ma'lumotga ega emas.

- **Ijtimoiy-madaniy omillar:** Ko'pchilik nikoh shartnomasini er-xotin o'rtasidagi ishonchsizlik belgisi sifatida qabul qiladi va uni milliy mentalitetga zid deb hisoblaydi

- **Murakkablik va xarajatlar:** Garchi notarial tasdiqlash uchun davlat boji olinmasa ham, shartnoma tuzish jarayoni (yuridik maslahat olish, shartlarni kelishish) murakkab va qo'shimcha xarajatli deb qabul qilinishi mumkin. Bu holat qonunchilikdagi imkoniyatlar va amaliyot o'rtasida katta tafovut mavjudligini ko'rsatadi.

IV. Huquqiy ahamiyati va istiqbollari: nizolarning oldini olish, mulkiy manfaatlarni himoya qilish, qo'llashni kengaytirish yo'llari

Huquqshunos olimlar va amaliyotchilar nikoh shartnomasining bir qator muhim afzalliklarini ta'kidlaydilar. Eng avvalo, u er-xotin o'rtasidagi mulkiy nizolarning oldini olishga yordam beradi. Ayniqsa, nikohdan ajralish holatlarida mol-mulkni taqsimlash masalasini oldindan kelishib olish sudlashuvlarning kamayishiga olib kelishi mumkin. Shuningdek, shartnoma har bir tarafning mulkiy manfaatlarini, jumladan, nikohgacha bo'lgan yoki meros sifatida olingan mol-mulkini himoya qilish imkonini beradi. Tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi yoki katta mulkka ega bo'lgan juftliklar uchun bu institut yanada dolzarbroqdir.

Nikoh shartnomasi amaliyotini kengaytirish uchun quyidagi yo'nalishlarda ish olib borish maqsadga muvofiq:

•**Huquqiy targ'ibotni kuchaytirish:** Aholining huquqiy ongi va madaniyatini oshirish, OAV, ijtimoiy tarmoqlar orqali nikoh shartnomasining afzalliklari va zarurati haqida keng qamrovli tushuntirish ishlarini olib borish.

•**Jarayonni soddalashtirish:** Shartnoma tuzish jarayonini soddalashtirish yo'llarini ko'rib chiqish, ehtimol, namunaviy (standart) shartnoma shakllarini ishlab chiqish va taklif etish.

•**Mutaxassislar rolini oshirish:** Notariuslar va FHDYo xodimlari tomonidan nikohlanuvchilarga nikoh shartnomasi haqida ma'lumot berish amaliyotini yo'lga qo'yish. Ba'zi mutaxassislar nikoh shartnomasini tuzishni majburiy qilishni taklif etgan bo'lsalar-da, mavjud past darajadagi ixtiyoriy foydalanish va mentalitet bilan bog'liq qarashlarni hisobga olsak, bu taklif munozarali bo'lib, targ'ibot va ixtiyoriylikni rag'batlantirish hozircha samaraliroq yo'l bo'lib ko'rinadi.

Xulosa

Nikoh shartnomasi O'zbekiston oila huquqida er-xotinning mulkiy munosabatlarini shartnoma asosida tartibga solish imkonini beruvchi muhim huquqiy institutdir. Uning qonunchilik asoslari yetarlicha mustahkam va mulkiy munosabatlarni moslashuvchan tarzda belgilashga imkon beradi. Biroq, ijtimoiy-madaniy omillar, huquqiy xabardorlikning pastligi va jarayonning murakkab deb qabul qilinishi sababli amaliyotda juda kam qo'llanilmoqda.

Nikoh shartnomasi amaliyotini kengaytirish oilaviy mulkiy nizolarning oldini olish, er-xotinning mulkiy manfaatlarini samarali himoya qilish va umuman, oilaviy munosabatlarda huquqiy aniqlikni ta'minlashga xizmat qilishi mumkin. Buning uchun aholining huquqiy madaniyatini yuksaltirishga qaratilgan keng ko'lamli targ'ibot ishlarini olib borish, shartnoma tuzish jarayonini soddalashtirish va uning afzalliklarini aholiga yetkazish muhim ahamiyatga ega. Kelajakda ushbu institutning O'zbekistonda oila institutini mustahkamlashdagi roli ortib borishi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi. (2008). O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi. Lex.uz. <https://lex.uz/docs/-1122222>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. (2019, 9-yanvar). Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida (PF-5618-son). Lex.uz. <https://lex.uz/docs/-4149765>

3. Xayitov, O. (2024). Oila institutining mustahkamlashning huquqiy asoslari. Jurnal of Science and Innovations, 5(8), 188–195. <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol5-iss8/S-pp188-195>
4. Xudayberdieva, M. (2024). Oila huquqida nikoh shartnomasi institutining o'рни va ahamiyati. Scientific Progress, 5(3). <https://inscience.uz/index.php/socinov/article/download/4595/4484/12950>
5. Ishanxonova, G. (2019,). O'zbekistonda nikoh shartnomasini tuzishni majburiy qilish taklif qilindi. Kun.uz. <https://kun.uz/93535140>